

องค์ความรู้และการจัดการความรู้ป่าชุมชน กรณีศึกษา
ป่าชุมชนเขาอ้ายโปด ตำบลทับตะเคียน อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

Knowledge and Knowledge Management of Community Forest: A Case Study of
Kao Aypode Community Forest, Subtakean Subdistrict, Chaibadan District, Lopburi Province

บุษกร โอพารฤทธินันท์ อนุชาติ พวงสำลี และกุลวดี แก่นสันติสุขมงคล

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้ และกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาอ้ายโปด ตำบลทับตะเคียน อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี โดยศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยวิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชนและตัวแทนองค์กรที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่าป่าชุมชนเขาอ้ายโปดเป็นป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพด้านสมุนไพร มีพัฒนาการของป่าแบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ยุคการตั้งถิ่นฐานชุมชนยุคป่าเสื่อมโทรมที่สุดยุคการฟื้นฟู-อนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้ของการจัดการป่าชุมชนเขาอ้ายโปด ประกอบด้วยองค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่า ได้แก่ การสำรวจ การกำหนดแผนกิจกรรมการอนุรักษ์ พิธีกรรมและประเพณี การฟื้นฟูป่า การบริหารจัดการไฟฟ้า การตรวจป่าและเฝ้าระวังการกระทำผิด การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และองค์ความรู้ด้านการจัดการองค์กร ใช้รูปแบบของคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาอ้ายโปด ด้านการจัดการงบประมาณการบริหารจัดการป่าชุมชน 2 ส่วน ได้แก่ รัฐบาลจากงบประมาณของแผนบริหารราชการส่วนตำบล และชุมชนจัดหาโดยการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน ประจำปี เงินบริจาคและเงินรางวัล การจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน มีขั้นตอนดังนี้ 1) การค้นหาความรู้ โดยการศึกษาดูเอกสารพูดคุยสนทนา 2) การสร้างและการแสวงหาความรู้ โดยการอบรมสัมมนาและการศึกษาดูงาน 3) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ โดยการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมกับสถานศึกษา 4) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ โดยการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมกับสถานศึกษา สร้างหลักสูตรท้องถิ่น 5) การเข้าถึงความรู้ โดยใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของนักศึกษาแพทย์แผนไทยและองค์กรภายใน-ภายนอกชุมชน 6) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ โดยประชุมศึกษาดูงาน ระบบที่เชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายด้านสิ่งแวดล้อมจัดนิทรรศการ 7) การเรียนรู้ โดยนำความรู้ ประสบการณ์มาเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน ส่วนแนวทางพัฒนาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน จัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านนิเวศวิทยาและสมุนไพร สร้างบุคลากรบริหารจัดการป่าจากคนทุกกลุ่ม และส่งเสริมผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชนเป็นวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างเสริมรายได้ให้ชุมชน

คำสำคัญ : องค์ความรู้ การจัดการความรู้ ป่าชุมชนเขาอ้ายโปด

ABSTRACT

This study had the objective to investigate the knowledge and the knowledge management process of the community, relating to the community forest management case study of Khao Aypode, Subtakean sub-district, Chaibadan district, Lopburi province, Thailand. Secondary data were collected from documents and field data were gathered by observation, interview, meeting with the community forest committee, the community leaders, and related organization representatives.

From the study, it was found that Khao Aypode community forest had a diversity of herbs. The development of the forest could be divided into 3 periods, which were the community settlement period, the most decadent forest period, and the restoration period, to preserve the forest and natural resources. The knowledge of the management of the Khao Aypode community forest consisted of knowledge about forest resource management, which included survey, reservation activity plan, ritual and tradition, forest restoration, forest fire management, forest inspection and illegal activity supervision, utilization of community forest, and the knowledge on organization management using the format the of Khao Aypode forest preservation community. The budget management and community forest management was divided into 2 parts: the budget for the sub-district management plan from the government, and the additional budget by arranging an annual community forest preservation activity, donations and rewards from the community. The management of the knowledge on forest management had the following process: 1) searching for knowledge by studying from documents and group discussion, 2) creating and finding knowledge by studying documents, seminars and work study, 3) managing the systematic knowledge by creating a Khao Aypode herb manual, 4) processing and filter of the knowledge by creating a s course and small guide activity, 5) accessing knowledge by using a Thai medical student as a resource person with organization inside and outside the community, 6) sharing and exchange knowledge by meeting and studying the work between the environment network and 7) learning by using knowledge and real experience to apply with the community forest management activity planning. The way of developing knowledge and knowledge management on community forest management included establishing a learning center on ecology and herbs, and recruiting forest management personnel from people from every group to promote the products from the community forest as a community enterprise to generate family income.

Keywords: *knowledge, knowledge management, khao aypode community forest*

1. บทนำ

ตลอดระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายเป็นอย่างมาก จนกลายเป็นวิกฤตการณ์อย่างหนักในสังคมโลกและสังคมไทย ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ จำนวน 171 ล้านไร่ หรือ 53.33% ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด ปัจจุบันประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้จำนวน 171,585.65 ตร.กม. หรือ 107,241,031 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 17.8 ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด (ข้อมูลสถิติกรมป่าไม้ 2551: <http://www.forest.go.th/stat/stat51/stat2551.htm>, 12 พฤษภาคม 2552) ทำให้เห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ลดลงในขณะที่ความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าเพิ่มขึ้น ทรัพยากรป่าไม้เป็นอีกหนึ่งของการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยที่เกิดจากการพัฒนาประเทศและระบบเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานการผลิตเพื่อการแข่งขันทางการค้าและเพิ่มรายได้พัฒนาประเทศ อีกทั้งนโยบายของรัฐที่ผ่านมาเน้นวัตถุประสงค์ด้านความหลากหลายทางกายภาพ-ชีวภาพและการบังคับใช้กฎหมายมากเกินไป จนมองข้ามปัญหาและความเชื่อมโยงของคนกับป่า โดยรัฐเชื่อมั่นว่าการอนุรักษ์กับกิจกรรมของชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรป่าไม้ในด้านลบมากกว่า ชุมชนคือตัวการของการทำลายป่า (อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ, 2543) อีกทั้งการบริหารและจัดการป่าไม้ของประเทศยังคงเป็นแบบรวมศูนย์อำนาจนโยบายต่างๆ ที่ออกโดยรัฐไม่มีความต่อเนื่อง ขาดการตรวจสอบและควบคุมองค์กรท้องถิ่นถูกจำกัดอำนาจกำหนดนโยบาย การจัดสรรงบประมาณ และความคิดริเริ่มในการบริหารดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นตน ปัญหาต่างๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตการณ์ทางความคิดของคนในสังคมในเรื่องความตระหนักและจิตสำนึกทางด้านทรัพยากรป่าไม้ การจัดการป่า

ชุมชนเป็นอีกทางเลือกของชุมชนที่จะพยายามปกป้องรักษาทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้แนวคิด ภูมิปัญญา หรือองค์ความรู้เกี่ยวกับจัดการป่าของชุมชนจากประสบการณ์ที่สั่งสมมานานระหว่างชุมชนกับป่าจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ต่างๆ จนตกผลึกออกมาเป็นองค์ความรู้ ดังนั้นการพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนควบคู่ไปกับการจัดการความรู้เป็นกระบวนการสำคัญ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและต่อยอดของการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชนเขาอ้ายโปกดเป็นตัวอย่างกรณีศึกษาด้านการจัดการป่าโดยชุมชน ที่เกิดจากจิตสำนึกฟื้นฟูและรักษาป่าร่วมกันของคนในชุมชนจนได้รับการยอมรับจากองค์กรภายนอกยกย่องให้เป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านการจัดการชุมชน ทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวในปี พ.ศ. 2549 นอกเหนือไปจากความสำเร็จที่ผ่านมา ทำให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจศึกษาวิจัยว่าในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนแห่งนี้มีองค์ความรู้และวิธีการจัดการความรู้อย่างไร เพื่อให้เกิดการจัดการที่ยั่งยืนต่อไป ในอดีตเป็นพื้นที่ป่าดงดิบที่มีความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นแหล่งต้นน้ำซับ ลำห้วย ต่อมาชุมชนในพื้นที่ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภค แหล่งน้ำในชุมชนเหือดแห้ง ปริมาณผลผลิตทางการเกษตรลดลง สาเหตุมาจากการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำกินและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าอย่างฟุ่มเฟือย พื้นที่ป่าถูกทำลายไปและความหลากหลายทางชีวภาพลดน้อยลง ทำให้ผู้นำชุมชนและชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและเห็นคุณค่าความสำคัญของป่า จึงร่วมกันปลูกป่าและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพให้กับพื้นที่ป่า จนกระทั่งพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพืชพรรณและสัตว์ป่าเพิ่มขึ้น จากผลการศึกษาวิจัยของวาสนา วรภักดิ์ และคณะ (2548:2)

พบว่า ป่าชุมชนเขาอ้ายโปกด์มีความหลากหลายของพืชสมุนไพรทั้งสิ้น 188 ชนิด 105 วงศ์ แบ่งเป็น 5 ประเภท คือ ไม้ยืนต้น, หัก-เหง้า, เถา-เครือ, ผักและหญ้า โดยมีจำนวนชนิดพันธุ์และจำนวนวงศ์เท่ากับ 109 ชนิด 62 วงศ์, 29 ชนิด 9 วงศ์, 41 ชนิด 27 วงศ์, 2 ชนิด 2 วงศ์, และ 7 ชนิด 5 วงศ์ ตามลำดับ พันธุ์ไม้ที่พบมากที่สุดได้แก่ กระบุง กระตูดแตก มะกัก ปลอดภัยปอแดง จั้วป่า และเทียนขโมย ด้านการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร พบว่าชุมชนท้องถิ่นบริเวณป่าชุมชนเขาอ้ายโปกด์มีภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่เป็นทรัพยากรหลักของท้องถิ่น โดยชุมชนนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ทั้งสิ้น 55 ชนิด 39 วงศ์ โดยเฉพาะพืชในวงศ์ถั่วและวงศ์ขิงป่า แต่ด้วยสภาพของป่าในปัจจุบันเป็นป่าเบญจพรรณ ทำให้ต้นไม้ส่วนใหญ่บนเขาอ้ายโปกด์ผลัดใบเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้ง อีกทั้งยังเป็นช่วงที่ตรงกับกรเก็บเกี่ยวผลผลิตของชาวกู๋ ชาวกู๋ในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงมักจะเผาไร่เพื่อเตรียมดินในการเพาะปลูกครั้งต่อไป การเผาไร่และการจุดไฟเพื่อล่าสัตว์ทำให้ในฤดูแล้งของทุกปีมักเกิดไฟป่าขึ้นทุกปีรวมทั้งการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพซึ่งเป็นอุปสรรคของการฟื้นตัวของป่า ดังนั้นกลุ่มผู้นำชุมชนรอบพื้นที่ป่าพยายามแก้ปัญหาด้วยการรณรงค์ให้ชุมชนเห็นคุณค่าของการมีป่า ฟื้นฟูป่า และร่วมกันหาแนวทางการพัฒนาความรู้และรูปแบบการจัดการป่าอย่างเป็นรูปธรรม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจทำการศึกษาค้นคว้าความรู้และการจัดการความรู้ของการจัดการป่าชุมชน โดยเลือกศึกษาพื้นที่ป่าชุมชนเขาอ้ายโปกด์ เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีการดำเนินชีวิตที่ยังต้องอาศัยประโยชน์จากผืนป่าทั้งในด้านเป็นแหล่งต้นน้ำเพื่อระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม และการใช้ประโยชน์จากเพื่อการยังชีพ ซึ่งปัจจุบันป่าชุมชนแห่ง

นี้มีกลไกการจัดการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากผู้นำและคณะกรรมการป่าชุมชนที่เข้มแข็ง และพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้มีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น เช่น เป็นที่ศึกษาดูงานทางด้านสมุนไพร เป็นต้น ทำให้การพัฒนาความรู้ของการจัดการป่าชุมชนจะต้องเพิ่มกระบวนการจัดการความรู้ร่วมกันกับชุมชนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ของชุมชนด้านการจัดการป่าชุมชน
2. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน

3. อุปกรณ์และวิธีการ

รูปแบบการศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสำรวจและเรียนรู้ร่วมกับชุมชนเพื่อศึกษาองค์ความรู้และกระบวนการจัดการความรู้ในการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับกรอบการจัดการความรู้ของชุมชนตามกรอบ SECI ของ Nonaka และทฤษฎีการจัดการความรู้ 7 ขั้นตอน ได้แก่ การค้นหาความรู้ การสร้างและแสวงหาความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การประมวลและกลั่นกรองความรู้ การเข้าถึงความรู้ การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ และการเรียนรู้ โดยวิธีการศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิและเก็บรวบรวมข้อมูล จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มย่อย เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาอ้ายโปกด์ทั้งหมด 31 คน, ผู้นำชุมชน, ประธานองค์การบริหารส่วนตำบลชะตะเคียน, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลชะตะเคียน ตัวแทนจากองค์กรของรัฐที่เกี่ยวข้องกับ

การจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย หัวหน้าศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 สระบุรี และตัวแทนจากหน่วยงานควบคุมไฟป่าลพบุรี, พระครูมงคลสุนทร เจ้าอาวาสวัดหนองโก, ตัวแทนจากสถานศึกษาในตำบลชัยตะเคียน ประกอบด้วย โรงเรียนบ้านชัยตะเคียน, โรงเรียนบ้านเขาตะแครง, โรงเรียนบ้านชัยกระโดน และโรงเรียนบ้านหนองโก

ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ เอกสารราชการ ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การตรวจสอบข้อมูลโดยการใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าจากองค์ประกอบ 3 ด้านคือ ด้านผู้ให้ข้อมูลจากการทบทวนข้อมูลและการตีความของผู้วิจัย ให้ตรงกับผู้ให้ข้อมูลแล้วบันทึกภายหลังจากการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้ และมีความเที่ยงตรงจากการเก็บรวบรวมข้อมูล นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ มาจำแนกและจัดหมวดหมู่ แล้ววิเคราะห์ตามประเด็นที่ทำการศึกษา

4. ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ป่าชุมชนเขาอ้ายไต้ ตั้งอยู่ตำบลชัยตะเคียน เป็นป่าที่อยู่บนภูเขาหินปูน ไม่มีชุมชนอาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่าและภูเขาารายล้อมด้วยพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านในเขตพื้นที่หมู่ที่ 3, 5 และ 6 สูงจากระดับน้ำทะเลสูงสุด 545 เมตร มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 1,200 ไร่ แบ่งออกเป็นพื้นที่ป่าชุมชน 800 ไร่ และพื้นที่แปลงสัมปทานบริษัทเจ้าพระยาหินอ่อน 400 ไร่ สภาพพื้นที่ป่าเป็นแบบสังคมป่าเต็งรังและสังคมป่าแบบเบญจพรรณ พืชผักพื้นบ้าน พืชอาหารสัตว์ พบสัตว์ป่า-แมลงอยู่อาศัยหลายชนิด การใช้ประโยชน์จากป่ามีทั้งเป็นผักพื้นบ้าน พืชสมุนไพร ไม้ใช้สอย ลักษณะของการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนเขาอ้ายไต้ ยังไม่มีการกำหนดเขตป่าที่แบ่งเป็นการใช้ประโยชน์และเขตอนุรักษ์ดังเช่นป่าชุมชนแห่งอื่นๆ

เน้นสร้างความหลากหลายทางชีวภาพและรักษาระบบนิเวศ การบริหารจัดการป่าให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากป่าอย่างเสมอภาคกัน

พัฒนาการของการจัดการป่า

ยุคที่ 1 ยุคการตั้งถิ่นฐานชุมชน (พ.ศ. 2506 - 2518) การก่อตั้งชุมชนเริ่มเมื่อปี พ.ศ.2506 พรานเจนเป็นพรานล่าสัตว์ไม่ทราบถิ่นฐานชัดเจน เข้ามาล่าสัตว์และบุกเบิกพื้นที่บริเวณนี้เป็นคนแรก ในช่วงเวลานี้ป่าถูกตัดไปเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนเท่านั้น เนื่องจากพรานเจนยังอาศัยพื้นที่ป่าไว้เพื่อหาของป่าและล่าสัตว์อยู่ การทำลายป่าในช่วงเวลานี้จึงเกิดขึ้นไม่มากนักกระทั่งปี พ.ศ.2508 ลุงห้าและป่าไผ่ สองสามีภรรยาที่มีถิ่นฐานใกล้เคียงบริเวณพื้นที่ด้านฝั่งตะวันออกของตำบลชัยตะเคียน ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ และอำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา ได้เข้ามาตั้งรกรากทำมาหากิน โดยบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชไร่และเผาถ่านเป็นอาชีพ นอกจากนี้ยังนำไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัย ช่วงระยะเวลานี้ป่าถูกบุกเบิกและบุกรุกเป็นจำนวนมาก หลังจากที่รัฐได้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 ที่มีนโยบายของรัฐสนับสนุนให้ปลูกพืชไร่เชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ต่อมาในปี พ.ศ. 2510 เป็นรุ่นพ่อแม่ของผู้สูงอายุและปราชญ์ชุมชนในปัจจุบัน ป่ายังคงถูกบุกรุกเพื่อประกอบอาชีพทำไร่และเผาถ่านอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นอีก ทั้งที่มาจากจังหวัดนครสวรรค์ ชัยนาท และนครราชสีมาเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณบ้านชัยน้อยและบ้านหนองโก ส่วนอีกกลุ่มมาจากชัยภูมิและขอนแก่นเข้ามาอยู่บ้านชัยกระโดนในปัจจุบัน ซึ่งกลุ่มคนที่อพยพมาอยู่นี้ยังได้ชักชวนญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านถิ่นฐานเดิมเข้ามาอยู่จนกระทั่งเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น จากพื้นที่ที่เคยอยู่ในเขตการปกครองของตำบลหนองคายไต่ะ จึงแยกออกเป็นชุมชนใหม่

ประกอบด้วยตำบลนาโสมและตำบลชะตะเคียน เหตุผลที่เรียกพื้นที่นี้ว่า “ชะตะเคียน” เพราะบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งน้ำซับและมีต้นตะเคียนอยู่เป็นจำนวนมาก

ยุคที่ 2 ยุคป่าเสื่อมโทรมที่สุด (พ.ศ. 2518 – 2535) รัฐมีนโยบายก่อสร้างเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างอำเภอลำานารายณ์ จังหวัดลพบุรีกับอำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา และชุมชนมีขนาดของชุมชนใหญ่ขึ้น ทำให้พื้นที่แห่งนี้ต้องสูญเสียป่าและทรัพยากรธรรมชาติ และรัฐมีนโยบายพัฒนาประเทศที่เน้นด้านเศรษฐกิจ ส่งผลให้การประกอบอาชีพของชุมชนเปลี่ยนจากแก่งพวยอยู่พอกินเป็นผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น อีกทั้งรัฐยังเข้ามาสนับสนุนให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทำให้พฤติกรรมการเพาะปลูกของคนในชุมชนเปลี่ยนไป จากที่เคยปลูกเพื่อดำรงชีวิต กลายเป็นปลูกเพื่อเป็นอาชีพหลัก ได้แก่ อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น

ยุคที่ 3 ยุคการฟื้นฟู - อนุรักษ์ป่า และทรัพยากรธรรมชาติ (พ.ศ. 2535 – ปัจจุบัน) เกิดปัญหาภัยแล้ง ภาวะขาดแคลนน้ำอุปโภค-บริโภคในฤดูแล้ง ในปี พ.ศ.2535 ผู้นำชุมชนและชุมชนจึงร่วมกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาอ้ายไผ่ขึ้น เพื่อฟื้นฟูป่าเขาอ้ายไผ่ และสร้างความหลากหลายทางชีวภาพให้เกิดขึ้น

องค์ความรู้ของการจัดการป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชน เป็นความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคล และสร้างขึ้นจากประสบการณ์ทำงาน การได้รับความรู้จากการแลกเปลี่ยนระหว่างกันทั้งภายในและภายนอกชุมชนเอง ชุมชนมีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ด้าน ได้แก่ องค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่าและองค์ความรู้ด้านการจัดการองค์กรของการจัดการป่าชุมชน

องค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่าประกอบด้วย การสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ

ของพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนเขาอ้ายไผ่ ส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรมากกว่าร้อยละ 90 ประกอบด้วย ไม้ยืนต้น และไม้พื้นล่าง ได้แก่ ประเภทหัว-เหง้า เถา-เครือ ผัก และหญ้า มีปริมาณและความถี่ของพันธุ์ไม้แตกต่างกันตามระดับความสูงของพื้นที่ความสูง การกำหนดแผนดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน มาจากการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานและกำหนดกิจกรรมด้านการจัดการป่าชุมชนเพื่อแก้ปัญหาปัญหาที่เกิดขึ้นประจำ ให้มีความเหมาะสมกับปัญหาที่เกิดขึ้นและระยะเวลาดำเนินการ พิธีกรรมและประเพณีด้านการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ การบวชป่าสืบชะตาป่า เกิดจากแนวคิดและความเชื่อที่ว่าสิ่งใดเมื่อได้บวชและมีผ้าเหลืองห่มคลุมย่อมเป็นสิ่งสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ เหมือนกับคนบวชพระ การฟื้นฟูป่าโดยปลูกเสริมพืชในป่าแบบวนเกษตรควบคู่กับโครงการป่าพื้นบ้าน-อาหารชุมชน เพื่อเพิ่มแหล่งอาหารและเป็นที่พักพิงทางชีวิตและธรรมชาติของผักพื้นบ้าน และปลูกพืชแบบสวนป่าโดยปลูกป่าประเภทไม้โตเร็ว เพื่อใช้เป็นแนวกันไฟบริเวณรอบเขาอ้ายไผ่ การบริหารจัดการไฟป่า กำหนดแผนการป้องกันไฟป่าโดยทำแนวกันไฟ ปลูกไม้กันชนในช่วงฤดูฝน และลิดกิ่งไม้พืชประเภทเครือเถา ป้องกันการลุกลามของไฟป่า สร้างกระบวนการพัฒนาความรู้และเรียนรู้วิธีการดับไฟประจำทุกปี การตรวจป่าและเฝ้าระวังการกระทำผิดคิดเป็นกิจกรรมเพื่อสำรวจแหล่งทรัพยากร ป้องกันการลักลอบเก็บสมุนไพร ไม้ใช้สอยหวงห้าม และสำรวจจุดเสี่ยงที่จะเกิดไฟป่า การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางด้านเป็นพืชอาหาร ด้านสมุนไพร ไม้ใช้สอย และยกระดับการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าให้เป็นวิสาหกิจชุมชน เช่น แปรรูปพืชสมุนไพรให้เป็นสมุนไพรผสม ครีมนวดผสม ลูกประคบ และแปรรูปอาหาร เช่น เมนูเห็ดสามรส หน่อไม้อัด หน่อไม้ดอง

องค์ความรู้ด้านการจัดการองค์กรของการจัดการป่าชุมชน แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ด้านการจัดการองค์กร ชุมชนที่มีจัดตั้งองค์กรในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน ภายใต้ชื่อ “กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาอ้ายโป้ด” กลุ่มคนทำงานมาจากอาสาสมัครส่วนใหญ่มาจากกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) และจากการเลือกตั้ง-แต่งตั้งจากคนในชุมชน โดยมีวาระการทำงาน 4 ปี ภายในองค์กรมีการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบตามความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และความชำนาญเฉพาะบุคคล ด้านการจัดการงบประมาณที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การจัดการงบประมาณ โดยรัฐจัดหา ได้มาจากองค์กรบริหารส่วนตำบล ชำบตะเคียน ได้รับจัดสรรเงินงบประมาณตามแผนพัฒนาบริหารตำบล และการจัดการงบประมาณชุมชนจัดหา มาจากเงินบริจาคของการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน เงินรางวัลจากการประกวดผลงานของชุมชน และเงินได้รับบริจาคจากผู้เข้ามาศึกษาดูงานและองค์กร-สื่อที่เข้ามาทำสารคดีเผยแพร่ การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชน การออกกฎระเบียบมีสาเหตุมาจากปัญหาที่เกิดขึ้นและลักษณะทางธรรมชาติของพืชในป่าที่ประกอบด้วยบทลงโทษ ระเบียบข้อบังคับของการจัดการองค์กรและการใช้ประโยชน์จากป่า

การจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน ยังไม่เป็นระบบและชัดเจน วิถีชีวิตของชุมชนยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงาน การบริหารจัดการเป็นการจัดการตามสถานการณ์เพื่อตอบปัญหาเฉพาะหน้า การจัดการความรู้ของชุมชนตามกรอบ SECI ของ Nonaka ที่เกิดขึ้นเป็นความรู้อย่างไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในบุคคลและองค์กร โดยที่ผู้นำและกลุ่มรวมตัวกันรับรู้ปัญหาจากการการสนทนา ถ่ายทอดความรู้ สึก ซึ่งกันและกัน ยังคงอาศัยความ

ความสัมพันธ์ระหว่างกัน ความเชื่อมั่น การยอมรับนับถือกันระหว่างผู้นำและกลุ่ม มี องค์ประกอบของการจัดการความรู้ ได้แก่ องค์กรและคนที่มีส่วนสนับสนุนการจัดการความรู้ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน องค์กรภายใน และองค์กรภายนอกชุมชน ด้านความรู้ มีทั้งความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล สามารถค้นหาได้จากภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านกระบวนการสนทนาพูดคุยจากประสบการณ์ และส่วนความรู้ชัดแจ้งของชุมชน ส่วนมากเป็นความรู้ที่ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่ หลักสูตรท้องถิ่น คู่มือจัดการเรียนการสอนของนักเรียนและนักศึกษา คู่มือสมุนไพรเขาอ้ายโป้ด และผลงานวิจัยด้านการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ในระดับชุมชน ยังไม่มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศทันสมัยจัดการความรู้ ในระดับองค์กร มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ โดยวิธีการจัดนิทรรศการ สื่อแผ่นพับ แผ่นบันทึก (ซีดี) ระบบเครือข่ายกลุ่ม การค้นหาความรู้ของชุมชนมีความแตกต่างกันตามระดับการศึกษาและความรู้ บุคคลที่มีการศึกษาสูงการค้นหาความรู้ จะได้จากการศึกษาเอกสาร สิ่งพิมพ์ บุคคลที่มีระดับการศึกษาน้อยมักใช้วิธีการค้นหาความรู้จากการสนทนาพูดคุยแลกเปลี่ยนกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ และ จาก ประสบการณ์ ของ วิถีชีวิตประจำวัน การปฏิบัติงานแบบลองผิดลองถูก การสร้างและแสวงหาความรู้ขององค์กร โดยสร้างความรู้จากการประชุมพูดคุย ปรึกษากันภายในองค์กร และชุมชน เริ่มจากความรู้เดิมที่มีอยู่ในตัวบุคคลและภายในองค์กร นำมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับลักษณะขององค์กรและสภาพพื้นที่ของตนเอง ตลอดจนมีการสอบถามผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญเพื่อจดจำ ประยุกต์ใช้ความรู้จากภูมิปัญญาเดิมแล้ว การเข้าร่วมฝึกอบรมในโครงการต่างๆ ฝึกปฏิบัติ และการแสวงหาความรู้จากภายนอกจาก การศึกษาดูงานตามสถานที่ประสบ

ความสำเร็จเป็นวิธีการที่ดีที่สุดขององค์กร การจัดการความรู้ให้เป็นระบบในลักษณะรูปธรรมจะเกิดขึ้นได้เมื่อชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมของการจัดการความรู้ โดยมีองค์กรจากภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อการศึกษาวิจัย การประมวลและกลั่นกรองความรู้ ในขั้นตอนนี้การจัดการความรู้เกิดขึ้นเมื่อมีองค์กรจากภายนอกเข้ามาจัดการดูแล ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งทำให้สามารถรับรู้ข้อมูลที่เข้าใจได้ง่าย เช่น การจัดสร้างหลักสูตรท้องถิ่นและจัดทำคู่มือประกอบการเรียนการสอนของโรงเรียนในชุมชน การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างบุคคลในองค์กรผ่านการเล่าประสบการณ์ทำงานร่วมกัน ในระดับองค์กรกับองค์กรใช้วิธีประชุมเครือข่าย ฝึกอบรม เปิดให้เป็นพื้นที่ศึกษาธรรมชาติ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนความรู้ในองค์กรมีความรู้แบบเปิดเผย (explicit knowledge) เป็นความรู้ที่คุ้นเคยกัน สามารถแลกเปลี่ยนหรือถ่ายทอดกันได้ง่ายผ่านการพูดคุย บอกเล่า สนทนา สาธิต ตลอดจนศึกษาค้นคว้า ได้จากหนังสือหรือเอกสารต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของสมาชิกในองค์กร นอกจากนี้ยังมีความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) ซึ่งมีอยู่ในตัวคน เป็นความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในความเชื่อ ค่านิยม และประสบการณ์ที่สั่งสมมาเฉพาะในตัวบุคคล นอกจากนี้ยังพบว่า ภายในองค์กรมีความรู้แฝง (embedded knowledge) ที่ถูกถ่ายทอดผ่านกระบวนการทำงานหรือขั้นตอนการทำงานมักแฝงอยู่ในวัฒนธรรมองค์กรหรืออยู่ในกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับของการจัดการป่าชุมชน กระบวนการสร้างความรู้ขององค์กรเริ่มจากการสร้างที่ตัวบุคคลให้เกิดจิตสำนึกที่ดีเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาการแลกเปลี่ยนความรู้ที่สำคัญผ่านกระบวนการระหว่างคนกับคน นั่นคือการถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกภายในองค์กรกันเอง โดยส่งเสริม ฝึกทักษะเพื่อให้สมาชิกสามารถนำไปขยายผลและประยุกต์ใช้

ให้เหมาะสมและพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ แนวทางพัฒนาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน จัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านนิเวศวิทยาและสมุนไพร สร้างบุคลากรบริหารจัดการป่าจากคนทุกกลุ่ม และส่งเสริมแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชนเป็นวิสาหกิจชุมชน เพื่อสร้างเสริมรายได้ให้ชุมชน

5. บทสรุป

การจัดการป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม ที่ต้องการอนุรักษ์ป่าสอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทชุมชน โดยการกำหนดทิศทางการบริหารจัดการป่าชุมชนภายใต้องค์ประกอบร่วมกันของการมีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนในการรักษาป่าที่มีระบบจัดการป่าที่ชัดเจน ผู้นำและองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งทำหน้าที่บริหารจัดการป่าทั้งทางด้านการจัดการ องค์กร งบประมาณ และการจัดการปัญหาความขัดแย้ง องค์ความรู้ของการจัดการป่าชุมชนเขาอ้ายโปด เป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชน ชุมชนมีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ด้าน ที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่า และองค์ความรู้ด้านการจัดการองค์กรของการจัดการป่าชุมชน มีจัดตั้งองค์กร ในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน ภายใต้ชื่อ “กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาอ้ายโปด” ด้านการจัดการงบประมาณที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชน แบ่งเป็น 2 ส่วนได้แก่ การจัดการงบประมาณ โดยรัฐจัดหาและการจัดการงบประมาณชุมชนจัดหา การจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย องค์ประกอบของการจัดการความรู้ ได้แก่ องค์กรและคนที่มีส่วนสนับสนุนการจัดการความรู้ ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน องค์กรภายใน และองค์กรภายนอกชุมชน

ด้านความรู้ มีทั้งความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคลและความรู้ชัดแจ้งของชุมชนผ่านกระบวนการจัดการความรู้ทั้ง 7 ขั้นตอน ได้แก่ การค้นหาความรู้ การสร้างและการแสวงหาความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การเข้าถึงความรู้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้และการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน จัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านนิเวศวิทยาและสมุนไพร สร้างบุคลากรบริหารจัดการป่าจากคนทุกกลุ่ม และส่งเสริมแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชนเป็นวิสาหกิจชุมชน เพื่อสร้างเสริมรายได้ให้ชุมชน

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป ศึกษาการกำหนดตัวชี้วัดของกระบวนการจัดการความรู้ของการจัดการป่าชุมชน เพื่อเป็นเกณฑ์การประเมินและความก้าวหน้าของการทำงานขององค์กร และศึกษาแนวทางพัฒนากลไกการจัดการความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ขององค์กรและชุมชนอย่างเหมาะสม

6. กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์นี้ เกิดขึ้นด้วยความกรุณาจากรองศาสตราจารย์ ดร.อนุชาติ พวงสำลี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์ ดร.กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล และอาจารย์สัญญาชัย สุดิพันธ์วิหาร คูแลให้คำปรึกษาตลอดระยะเวลาทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ขอบพระคุณประธานที่ปรึกษานายกองคการบริหารส่วนตำบลซับตะเคียน ปลัด อบต. และเจ้าหน้าที่ทุกท่าน ชาวบ้านป่าชุมชน เขาอ้ายโปกด์ มา ณ ที่นี้ ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ปีงบประมาณ พ.ศ.2552 ที่สนับสนุนทุนการวิจัย

7. เอกสารอ้างอิง

กรมป่าไม้. “ข้อมูลสถิติกรมป่าไม้ 2551” (online).

.http://www.forest.go.th/stat/stat51/stat2551.htm , 12 พฤษภาคม 2552.

อานันท์ กาญจนพันธ์ และคณะ. (2543). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติ และนโยบาย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วาสนา วารักษ์, ขวัญชัย ชัยอุดม และศตพล มุ่งค้ากลาง. (2548). โครงการศึกษาและพัฒนาการอนุรักษ์ความหลากหลายของพืชสมุนไพร เพื่อจัดทำฐานข้อมูลกรณีศึกษา : ป่าชุมชนเขาอ้ายโปกด์ อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี. สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา